

KÖLTŐI SZAKASZOK DÁNIEL KÖNYVE ARÁM NYELVŰ RÉSZÉBEN

Xeravits Géza
PRTA – Pápa

TARTALOM: 1. A tárgyalt szakaszok alapvető jellegzetességei; 2. Dániel 2,20-23; 3. Dániel 3,31-33 [p 98-100]; 4,31-32; 6,26-28; 4. A költői szakaszok egymáshoz való viszonya; 5. A költői szakaszok keletkezése

A 2003. év kutatói naptára kellemes meglepetéssel szolgált, amennyiben a Doktorok Kollégiuma Őszövetségi Szekciója témájául Dániel könyvét választotta; a nyíregyházi Görög Katolikus Teológia szakmai folyóirata, a *Studia Biblica Athanasiana* átfogó témaköréül pedig a „Szentírás költői hagyománya” került kijelölésre. Hadd ragadjuk meg tehát az alkalmat, hogy a két nagy témakört egyesítve, Dániel könyve arám nyelvű részének néhány költői megfogalmazású részletét vegyük vizsgálat alá.

A jelen tanulmány során a könyv következő rövid szakaszait kívánjuk vizsgálni: Dn 2,20-23; 3,31-33 [p 98-100];¹ 4,31-32; 6,26-28. E szakaszok költői jellegénél fogva elütnek attól az elbeszélő szöveggörnyezetettől, melyben pillanatnyilag elhelyezkednek, s redakcionális mivoltuk szembetűnő.² Az alábbiakban a jelzett passzusok jellegzetességeit kutatjuk, majd arra kérdezzük rá, milyen szerepet töltenek be a könyv bonyolult kialakulás-történetének megértésében.

¹ A harmadik fejezet esetében a $\aleph$ és a Θ/ν vers-számozása eltérő, amennyiben a latin és görög szöveg-hagyomány a fejezet törzsébe iktat két további költői egységet, Azarja imáját és a Három fiú énekét (a $\aleph$ 3,23-24. versei közé). Ennek okáért a $\aleph$ 3. fejezete 33 verset tartalmaz, míg a ν esetében ugyanez a fejezet kereken 100 versből áll. Ugyanakkor a Θ -ból hiányzanak a $\aleph$ 3,31-33 versei; ezeket θ' hozza ugyan, de 4,1-3 számozással. Mi több, a Θ a $\aleph$ -hoz képest a fejezetnek egy nagyban eltérő változatát hozza. Az általános tudományos gyakorlatot követve – és mert tanulmányunk tárgya elsődlegesen a könyv $\aleph$ -ben megőrzött arám szövege – az eltérő vers-számozásnál a $\aleph$ -ét követjük, s a ν eltéréseit zárójelben adjuk meg.

² Tudomásunk szerint eddig egyetlen önálló tanulmányt szenteltek e szakaszok vizsgálatának: TOWNER 1969: 317-326. Lásd továbbá PRINSLOO 1993: 93-108.

1. A TÁRGYALT SZAKASZOK ALAPVETŐ JELLEGZETESSÉGEI

Dániel könyvének arám nyelvű része (2,4b-7,28) két jól elkülöníthető részre bontható. A nagyobbik egység rövid elbeszélések sorozatából áll (2,4b-6,29), míg a hetedik fejezet, jóllehet nyelvében a megelőző elbeszélésekkel harmonizál, műfajában már a könyv következő, héber nyelvű apokaliptikus anyagot tartalmazó részeit vetíti előre. A tanulmányunkban vizsgált költői szakaszok az arám nyelvű rész előbbi nagy egységének képezik részét.

Az első elbeszélő szövegegység Nebukadnecár király álmának és annak Dániel általi megfejtésének történetét mondja el. A 2,20-23 versek ezen elbeszélés törzsébe illeszkednek bele, s a történet teológiai kadenciájának,³ Nebukadnecár hitvallásának témáit előlegezik meg s bontják ki himnikus stílusban (vö. 2,47aβ-b). Dániel negyedik fejezete Nebukadnecár örültségének és meggyógyulásának történetét beszéli el, a következő két költői egység ezt az elbeszélést keretezi (3,31-33 [p 98-100] és 4,31b-32).⁴ A negyedik költői szakasz pedig a hatodik fejezet végén található, így egyaránt zárja le Dánielnek az oroszlánok vermében lezajlott csodálatos kalandjának történetét és a 2-6. fejezetek egészének elbeszélő anyagát. A mű jelenlegi formájában tehát e szakaszok a könyv arám nyelvű elbeszélő részének kezdetén, végén, valamint annak közepén jelennek meg, s ezzel mintegy tagolják az elbeszélések nagyobb egységét.

2. DÁNIEL 2,20-23

A második fejezet költői szakasza Dániel hálaadó imáját tartalmazza, miután a király álmával kapcsolatos titok (אֲרָמָיָא) kinyilatkoztatását elnyerte Istentől. E négy vers irodalmilag gondosan megszerkesztett alkotás. Az egységet keretező versek egyaránt Isten dicsőítésével kezdődnek, majd egy haladó gondolatpárhuzam segít a rész határainak kijelölésében, melynek kulcsszavai a „bölcesség és hatalom” (אֲרָמָיָא וְגִבּוֹרָתָא – 2,20bγ; 23aβ). E kulcsszavak egyike a hálaadás szövegének törzsében is visszatér egyszer, szinonimájával kiegészítve (מִנְדָּעָא/אֲרָמָיָא – 2,21b). A két inkluzív vers két másikat keretez, melyek egyaránt az „ő” (הוּא) személyes névmással kezdődve Isten kiemelkedő tulajdonságait sorolja, participiumi formákat használva, ami jellegzetes fordulata a himnusz műfajának az Ószövetségben. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a szöveg szóanyaga és teológiai tartalma alapján e versek legalább kétlépcsős kialakulását feltételezhetjük: a v. 21a.23 ugyanis szekunder jellegűnek tűnik. A v. 21a-ban az „idők” és „korok” (עֲרֵבֵי יָמִים וְחֻמְיָא) kifejezések a fejezet anyagából kölcsönződnek, az értelmük viszont itt elvont. Az עֲרֵבֵי

³ A dánieli elbeszélések szerkezetének kérdéséhez, és a teológiai illetve morális kadencia fogalmához magyarul lásd tanulmányomat, in XERAVITS 2003: 17-19.

⁴ Jóllehet az első szakaszt a szentírás-kiadások 3,31-33 [p 98-100] versszámmal jelölik általában, egészen nyilvánvaló azonban, hogy ezek a versek nem a harmadik fejezet anyagához tartoznak, hanem a negyedikhez. A 3,30 [p 97] verssel ugyanis a harmadik fejezet elbeszélése lezárul, s a következő versek már a negyedik fejezet témáját veszik fel, JHVH csodás tettét Nebukadnecár királyon.

gyök „(uralkodót/királyt) letenni” a 2. fejezetben nincsen meg, sőt, az egész Dán 2-6-ban csak az 5,20-ban kerül még elő ebben az értelemben. Ezekben a szókincsbeli bizonytalanságokon túl azonban még ékesszólóbb az a tény, hogy a 2,20-23 további szövegében Isten mindenek feletti királyi uralmának szempontja nem található meg. Sőt, a v. 21a kiemelése a szövegösszefüggésből a hálaadás gondolatmenetét gördülékenyebbé teszi, amennyiben egy *bikolon* bevezetés után két *trikolonból* fölépülő szöveget eredményez, a következőképpen:

I.	3+3	מְבַרְךְ מֶלֶךְ עֲלֵמָא וְעַד־עֲלֵמָא	לְהוּא שְׁמָה דִּי־אֱלֹהָ	v. 20a
II.	5+3+3		דִּי חֲכֻמָּתָא וְגִבּוּרְתָא דִּי לֵה־הִיא:	v. 20b
		וּמְנֻדְעָא לִידְעֵי בֵּינָה:	יְהֵב חֲכֻמָּתָא לְחַפְיָמִין	v. 21b
III.	4+3+3	יָדַע מַה בְּחֻשְׁבָּא	הוּא גֵלָא עֲמִיקְתָּא וּמִסְתַּרְתָּא	v. 22
			וְגִהוּרָא עֲמָה שְׂרָא:	
(IV.)	3+3+5	מְהוּרָא וּמְשַׁבַּח אָנָּה	לְךָ אֱלֹהֵי אֲבֹתָי	v. 23a
			דִּי חֲכֻמָּתָא וְגִבּוּרְתָא יְהִבְתָּ לִּי	

Itt a bevezető *bikolon* után az első *trikolon* Istent, mint a bölcsesség forrását dicséri, a második pedig kifejezetten apokaliptikus és dualista nyelvezettel kozmikus vagy etikai szintre emeli az előző *trikolon* tartalmát.⁵ A v. 23 anyaga szintén problémás. A v. 23b nélkül (ezt az értelmező, a hálaadást a kontextusba ágyazó *bikolon*t bátran vélelmezhetjük szekundérnek) ez a vers is egy *trikolon*, ami továbbvezeti a megelőzők anyagát, hiszen a v. 23aβ a v. 20aγ felszólítására felel rá („téged dicsérlek, atyám Istene, és magasztallak”), a v. 23aγ pedig a v. 20b.21bα tanítását aktualizálja, ugyanakkor ez a *trikolon* több szempontból is törést jelent. Egyfelől, Istenről a hálaadás eddig következetesen egyes szám harmadik személyben beszélt, ez a vers viszont egyes szám második személyű formákat használ. Másrészt, a kezdő isten-megnevezés („atyám Istene”, אֱלֹהֵי אֲבֹתָי) sajátos, deuteronomiumi jellegű formula, ami teljességgel idegen nem csak a hálaadás szövegétől, hanem Dániel egész anyagától.

Ami szókincsét illeti, a hálaadás szövege számos kapcsolódási pontot kínál a 2. fejezet anyagával. Alapvető kapcsolódási pont például a „bölcsesség/bölcsék” fogalompár (חֲכֻמָּתָא/חַפְיָמִין) és az értelem megadásának témája. A fejezet megelőző része a pogány bölcsék tehetetlenségének témáját bontja ki. Megjegyzésre érdemes, hogy a fejezet szerzője e pogány bölcséket kezdetben különböző szakki-fejezésekkel nevezi meg, mint „varázslók, jósok és káldeusok” (חַרְטֻמִּים וְאַשְׁפֵּי וְכַשְׂדִּי – 2,10bγ), mindaddig, míg cselekvőképes helyzetben vannak. Miután aztán a király – sikertelenségük miatt – elrendeli megölésüket, a megnevezésük „bölcsék” lesz (חַפְיָמִיא, illetve חַפְיָמִי בְּבַל – 2,13; 14; 18). Ezek a megnevezések a fejezet későbbi részében egymás mellett szerepelnek, s együtt azokat jelölik, akik nem képesek a király titkát megmondani (2,27). Ezzel szemben a hálaadás egy fejlett bölcsesség-

⁵ Vö. COLLINS 1993: 160; GOLDINGAY 1989: 48.

teológiát tartalmaz. Eszerint Isten a bölcsesség birtokosa (2,20b β), aki e bölcsességet elméletileg közölheti (2,21b α), s azt ez esetben közli is – Dániellel (2,23b). Ennek a háttérben a pogány tudósok „bölcseként” való megnevezése egy gúnyos, karikatúra-szerű felhangot kap; a kontraszt rendkívül éles az Istentől kapott bölcsesség hatékonysága, és a pogányok bölcsességének esetlensége között.

Ugyancsak a 2. fejezet törzsanyagára utal a kinyilatkoztatás (אָלֵךְ – 2,22a), és különösen a „tudatás/tudtul adás” (וְדַעַת – 2,23c β) témája. A דַעַת gyök Afel formája a király és a pogány bölcsek vitájának egyik kulcs-kifejezése (2,5b α ; 9a α), míg a אָלֵךְ gyök akkor kerül elő először, amikor Dániel és társai Istent kéri a király titkának megfejtésére. A történet második felében Dániel kapcsán kerül elő mindkét gyök, a וְדַעַת az ő tevékenységét jelöli (2,26b; 30b), a אָלֵךְ pedig az események háttérben cselekvő Isten tevékenységét (2,28a; 29b; 30a). Említésre méltó, hogy míg a fejezet törzsanyagában a אָלֵךְ gyök tárgya általánosan a „titok” (אִתְּךָ – 2,19a β ; 28a α ; 29b α ; 30a β), addig ez a főnév a hálaadás szókinéséből hiányzik, s ott helyette az elvontabb „mélységes és rejtett dolgok” (עֲמִיקוּתָא וְסִתְרָתָא – 2,22a α) fogalom párt találjuk.

Tovább erősíti a hálaadás szövegkörnyezetébe való belegyökerezését az „idők és korok” (עֲדָתָא וְזִמְנָתָא) említése, valamint Isten királyok feletti úr voltának témája (2,21a). A hálaadásnak e félverse egyértelmű reflexió a király álmának tárgyára, az egymást követő világbirodalmak Dániel könyve egyes fejezeteiben központi jelentőségű toposzának megjelenésére. Ugyanakkor, mint láttuk, e versnek a helyzete a hálaadás szövegében meglehetősen bizonytalan.

A hálaadásnak a fejezet szövegösszefüggésébe való beletestesültsége bármennyire szerves is, mégis másodlagosnak tűnik. Szövegének imént feltárt jellegzetességei közösek abban, hogy e költői szakaszt, mint egy a második fejezet egészének szövegére való teológiai reflexiót láttatják. Témái, a bölcsesség és a királyi uralom fölött rendelkező Isten képe, aki egyedül képes kinyilatkoztatni az üdv-történet titkait, mind visszaköszönnek a fejezet anyagában. Ugyanakkor különösen az עֲמִיקוּתָא וְסִתְרָתָא és az עֲדָתָא וְזִמְנָתָא fogalom párok esetében a hálaadás elvontabb teológiai nyelvezetét használ, mint a fejezet többi része. Mi több, a hálaadást alkotó versek könnyen ki is emelhetők a szövegösszefüggésből: a fejezet anyagától nem csupán költői formájukban térnek el, hanem a fejezet jól érthető gondolatmenetet kínál a hálaadás szövege nélkül is. A 2,19a és 2,24 versek egymást szervesen folytatják, s szerkezetileg a szakasz felépítésének dinamikáját nem segíti elő a hálaadás verseinek beiktatása. Ebből következően a Dániel 2,19b-23. verseket utólagos kiegészítésnek tekinthetjük, olyan kiegészítésnek azonban, melyet kifejezetten a 2. fejezetre való tekintettel alakított ki szerzője.⁶ Habár helyzete a fejezet kialakítása szempontjából másodlagos, a fejezet kánoni

⁶ PRINSLOO 1993: 97-101 érvei a szakasz szövegösszefüggésébe való beletestesültségére csak a kánoni forma szintjén érvényesek, s szerzőnk látványosan nem kíván reflektálni a fejezetnek egy a költői szakasz nélküli formájának irodalmi felépítésére.

formájának szintjén mégis jelentős a szerepe, amennyiben szövegkörnyezetének anyagát teológiai szempontból összegzi és értelmezi.⁷

3. DÁNIEL 3,31-33 [p 98-100]; 4,31-32; 6,26-28

1. Második költői szakaszunk (3,31-33) a Dániel 4. fejezetének bevezetésében található. Stephen Langton máig is használt középkori vers-számozása nyilvánvalóan hibás, amikor e verseket a 3. fejezethez osztja be, ugyanakkor praktikus okokból e téves számozást nem szokták korrigálni. A szakaszban egyedül a v. 33 az, amelyik költői jellegű, de jelenlegi összefüggésében a megelőző két verssel szorosan összetartozik. A költői szöveg Nebukadnecár király hitvallását tartalmazza, a megelőző versek egy körlevél bevezetésének szövegösszefüggésébe illesztik versünket.

A szakasz helyzete több problémával terhelt. Az első textuális jellegű, amennyiben a passzus különböző ókori változatai eltérő szövegeket őriztek meg. A $\text{D}^{\text{S}^{\text{O}}}$ a M -val megegyező szöveget tartalmaz, ugyanakkor azonban a könyv legősibb elérhető görög fordításában (G) ezek a versek nem szerepelnek.⁸ A G rendelkezik viszont egy vonatkozó többlettel: a fejezet végén ugyanis nem egyetlen költői betétet tartalmaz – mint a M –, hanem kettőt, amiből az elsőnek nincs közvetlen M megfelelője, viszont kapcsolódik a M 3,31-33 verseihez. Ugyanakkor ezeknek a verseknek a helyzete a M -ben is kérdéses, nagy biztonsággal másodlagosnak ítéelhetjük őket. Egyfelől, azok az udvari elbeszélések, amelyek hasonló jellegű költői betéteket tartalmaznak, tehát a pogány uralkodó hitvallását, ezeket a szövegeket mindig a történet végére építik be, nem pedig a kezdetére (ez a tény nyilvánvalóan befolyásolta Langtont abban, hogy e verseket a 3. fejezet végeként és nem a 4. elejeként számozza). Mi több, magán a 3,31-33 egységen belül a v. 33 esete kifejezetten problematikus, amennyiben nagy bizonyossággal a 3,31-32 másodlagos feldolgozásának tartható: ez a himnikus szakasz tehát kétszeresen is szekundér: a fejezet állományához képest is, és saját közvetlen szövegösszefü-

⁷ TOWNER 1969: 318, n. 4 amellett érvel, hogy a hálaadás szerzője ugyanaz, mint a fejezet többi részéé, elhelyezkedése és szerkesztettsége azonban ellentmond ennek a nézetnek. Valószínűbb COLLINS 1993: 160, véleménye, aki szerint a hálaadás *ad hoc* e szövegösszefüggéshez született, de nem vélelmezi a fejezet többi részével való közös szerzőjűségét.

⁸ A könyv ezen legősibb görög szövegét három szövegtanú őrizte meg. A Kr. u. 9-11. század között másolt, MS 88 jelzetű *Codex Chisianus* kézirat, a P⁹⁶⁷ jelzetű papirusz, amelyet a Kr. u. második-harmadik század környékén másoltak, és a szírohexapláris szöveg (SYH), ami gyakorlatilag nem más, mint Origenész *Hexaplája* G -hasábjának szolgálai pontosságú szír fordítása Kr. u. 615-617-ből. Az e három szövegtenő által képviselt szövegformát a kutatók általában ó-görögnek (*Old Greek*) nevezik, és nem Szeptuagintának, mert a Szeptuaginta-kéziratok Dániel könyve esetében általánosan nem ezt, hanem annak O változatát őrizték meg (ennek pontos okát már Szent Jeromos sem tudta megmondani, a háttérben a G és M jelentős eltéréseit sejtethetjük). Ugyanakkor mivel a Szeptuaginta eredetileg ezt a változatot tartalmazhatta, a kutatók említett distinkciója Szeptuaginta és ó-görög között igazából fölösleges. Dániel G -változatához lásd többek között MONTGOMERY 1927: 35-39; BRUCE 1977: 22-40; COLLINS, 1993: 4-9; DI LELLA 2001: 586-607. A P⁹⁶⁷ szövegkiadásai: GEISSEN 1968; HAMM 1969 és 1977.

géséhez képest is.⁹ Utóbbit jól példázza pl. a vv. 33a α - β és a v. 32a α összefüggése:

(3,33a α)	אֲחֹהֵי כְּמָה רִבְרִבִּין	אֲתִיא וְתַמְהִיא	(3,32a α)
(3,33a β)	וְתַמְהוּדֵי כְּמָה תְּקִיפִין		

A költői szövegű vers első *bikolonja* tehát értelmezve kibontja a v. 32a α két kulcskifejezésének („jelek és csodák”, אֲתִיא וְתַמְהִיא) tartalmát. Maga a két szó a fejezet tartalmát illetően kontextuálisnak lenne mondható, mégis, a fejezet szóanyagának nem képezik részét. Mi több, a teljes Dán 2-7-ben hiába keressük e szavakat – a 6,28 hasonló jellegű költői szakaszában való előfordulását leszámítva. Jó okunk van feltételezni, hogy erre a szokatlan helyre a 6,28-ra való tekintettel kerülhettek.

2. Ami a következő szakaszt (4,31-32) illeti, e két vers a negyedik fejezet morális/teológiai kadenciájának alkotja részét. A költői szakasz (vv. 31b-32) – miként a megelőző esetben is – Nebukadnecár hitvallása. A megelőző félvers (v. 31a) kettős jellegű: a v. 31a γ . δ közvetlenül ennek a hitvallásnak a bevezetése, míg a v. 31a α . β a fejezet egészének tágabb kontextusához köt.

A szakasz, szemben a 3,31-33-mal, a Θ -ben is fellelhető, jóllehet jelentős változtatásokkal. A kadenciát itt nem a $\aleph$ 4,31a β után szűrik be, hanem egy olyan helyre, ami leginkább a $\aleph$ 4,33a β -nak feleltethető meg (Θ v. 36 [Rahlf's számozása]: „ugyanabban az időben helyreállított az én uralmam, és dicsőségem visszadatott nekem”). Ezután a teremtő Isten dicséretét találjuk (> $\aleph$), majd egy olyan szöveg következik, amely leginkább a $\aleph$ 3,32-33-at idézi (Θ v. 37 $_{3-7}$: „megvallom és dicsérem, mert ő az istenek Istene, és az urak Ura, és a királyok Királya, mert ő tesz jeleket és csodákat, és változtat meg időket és korokat, elveszi királyoktól az uralmat, és másokat tesz oda helyettük”). Ebben a vers-részben nagyon fontos a v. 37 $_{5-7}$ szövege is, lévén ez a 2,21-gyel párhuzamos, tehát azt mutatja, hogy ez a költői szakasz mindenképpen az után került be szövegösszefüggésébe, hogy Dániel *(3).4-6. fejezeteit és a 2. fejezetet egyesítették.¹⁰ Ezután a Θ vegyesebb jellegű anyagot tartalmaz, inkluzíve a király körlevelének a $\aleph$ 3,31-ből ismerős epizódját (Θ v. 37b-c), benne egy, a $\aleph$ 3,31b-32-t idéző költői hitvallást (Θ v. 37c $_{5-8}$: „egy az Isten, és csodatettei nagyok, uralma örök uralom, hatalma nemzedékről nemzedékre”).

A $\aleph$ -ban található költői szöveg két fő részből áll: a v. 31b a v. 3,33b-ben már megfigyelt rövid hitvallási formának fordított sorrendű megismétlése („mert hatalma örök hatalom, s királysága nemzedékről nemzedékre”), a v. 32 pedig Istennek a teremtett világ entitásaihoz viszonyított összemérhetetlen erejét dicséri.

Ami a szakasz $\aleph$ -beli kontextualizáltságát illeti, itt komoly problémákkal találkozunk. A v. 33a α kis változtatásokkal megismétli a szakaszt közvetlenül megelő-

⁹ Vö. HAAG 1983: 13k; ALBERTZ 1988: 44k; COLLINS 1993: 220-222.

¹⁰ Hasonlóan vélekedik GRELOT 1974: 17 is: „on a donc jusqu'ici l'impression d'un texte secondaire, composé par un auteur qui connaît les ch. II à VI du livre”.

ző v. 31a β szövegét, az ezután következő anyag pedig a v. 31a β -ban megszakadó elbeszélésszál folytatásának tűnik, a vv. 31b-32 másodlagos jellegének benyomását keltve. Hasonló következtetésekre vezethet a szakasz szókincsének vizsgálata, hiszen kulcs-kifejezései közül mindössze a $\sqrt{\text{צַבְחָה}}$ („akar”) gyök egy formája és a $\sqrt{\text{שָׁלַח}}$ („hatalom”) fordul elő a fejezet törzsében (az előbbi három alkalommal, az utóbbi a 4,19b β -ban). Ezzel szemben a $\sqrt{\text{נִמְזַדֵּק}}$ („nemzedék”), a $\sqrt{\text{חֲשַׁב}}$ („számít, tekintetbe vesz”), a $\sqrt{\text{סִיֵּל}}$ („sereg”) és a $\sqrt{\text{מַחֲאֵל}}$ („ellenáll”) a fejezet anyagában nem fordul elő, mi több, a $\sqrt{\text{נִמְזַדֵּק}}$ csak itt és a 3,33b β parallel *kolonjában* található meg, a $\sqrt{\text{חֲשַׁב}}$ pedig *hapax* a teljes bibliai arámban.

3. Az utolsó szakasz, amely számot tart érdeklődésünkre (6,26-28), az udvari elbeszéléseket tartalmazó gyűjtemény végén található. A szöveg ismét pogány uralkodó hitvallásának formájában jelenik meg, a király ezúttal Dáriusz. A közvetlen szövegkörnyezet ismét egy a király által kiadott körlevél. A versek felépítéséről a következőket mondhatjuk: v. 26a: bevezetés; vv. 26b-27a: köszöntés és a király rendelete; vv. 27b-28: a király költői fogalmazású hitvallása.¹¹ Maga a szöveg – úgy tűnik, az udvari elbeszélések egész gyűjteményének adja teológiai kiértékelését.

A Θ változat ezúttal is érdekes variánsokkal rendelkezik. A szűkebb kontextus ott is Dáriusz király körlevele. A költői hitvallás azonban eltér a M -tól. A Θ v. 27₃ a M v. 27b α - β változata, megfogalmazásában azonban tekintettel a Θ 4,37_{C5,8b}-re: „ő ugyanis az egy Isten, és él nemzedékről nemzedékre, mindörökké”. Ezután a Θ v. 28₁₋₂ Dáriusz egyéni hitvallása (> M), végül pedig a M v. 28 egy érdekes változata következik, amely kihagyja a jelekre és csodákra való utalást (M v. 28a α -b), nem tartalmazza az oroszlánok felidézését (M v. 28b β), ugyanakkor viszont megfogalmazásában a bálványok ellen polemizál (Θ v. 28₃), a következőképpen: „én, Dáriusz, imádom és szolgálom őt minden napomon, mert a kézzel készített bálványok ($\tau\alpha\ \gamma\alpha\rho\ \epsilon\iota\delta\omega\lambda\alpha\ \tau\alpha\ \chi\epsilon\iota\rho\omicron\pi\omicron\iota\eta\tau\alpha$) nem tudnak megszabadítani ($\sigma\omega\sigma\alpha\iota$), amint megmentette ($\epsilon\lambda\upsilon\tau\rho\omega\sigma\alpha\tau\omicron$) Dániel Istene Dánielt”. Ezzel a M „megment – (ahogy) megmentette” szekvenciája helyett a gondolatvezetés: „nem tudnak megmenteni – (ahogy) meg tud menteni”.

Gert Prinsloo nemrégiben hosszasan érvelt amellet, hogy ez a költői szakasz a történet klimaxát adja, s ezért a fejezet lényegi részének kell tartanunk (1993: 103-106). Ismét azt kell mondanunk, irodalmi szempontból, a fejezet kánoni formájának anyagát tekintve kétségtelenül igaza van. Ugyanakkor a szakasz figyelmesebb vizsgálata arra vezet, hogy a fejezet törzséhez képest ennek is másodlagos voltát vegyük észre, csakúgy, mint a 3,31-33 és a 4,31-32 esetében. Szembetűnő, hogy a himnusz és a fejezet további anyaga közt valójában egyetlen komoly fogalmi kapcsolat tárható fel: a $\sqrt{\text{שׁוּב}}$ ige, ami a fejezet egyik teológiai kulcsszava (vö. 6,15.17.21) előkerül a v. 28a α és 28b α elején. Említhető a v. 27b α $\sqrt{\text{אֱלֹהִים}}$ („élő Isten”) kifejezése is, ami a v. 21b β -ban is jelen van, ez az előfor-

¹¹ A szakasz eltérő lehatárolásához lásd PRINSLOO 1993: 101k.

dulás azonban nyilvánvalóan szekundér (jellemző, a Θ nem is tartalmazza ezt a kitételt).¹² Ugyanakkor a שָׁלַשׁ kifejezésről ugyanaz mondható, mint a 4,31 esetében, az וְהָיָה וְהָיָה („jelek és csodák”) pedig a v. 28a β -n kívül csak a 3,32-33 szövegében fordul elő.

A jellemzőknek ez a kettőssége olvasatunkban világosan azt mutatja, hogy egy szekundér jellegű – a fejezet törzanyagához képest eredetileg független – anyagot ültettek be Dániel 6. jelenlegi szövegébe. Ez a redakció figyelemmel volt arra, hogy a beillesztett anyagot harmonizálja a fejezet anyagával (vö. v. 28a α .b, a Θ -ben ez a tendencia nem ilyen erőteljes), ugyanakkor annak eredeti kapcsolódásait a könyv hasonló szövegeihez nem szüntette meg teljesen.

4. A KÖLTŐI SZAKASZOK EGYMÁSHOZ VALÓ VISZONYA

Dániel 2-6. fejezeteinek e négy költői kiegészítése két csoportba osztható. A 2,20-23 számos eltérést mutat a másik háromtól, amelyek viszont egymással szorosabb kapcsolatban állnak.¹³ A két csoportnak legalább három szembeötlő különbségét kell említeni: más a beszélő, az alapvető téma, s a szakaszok kontextualizáltsága nem egyformán gondos. Hasonló formájuk ellenére eredetük különböző.

1. A szakaszok eltéréseinek és egyezéseinek szemléltetésére hadd iktassuk ide a kérdéses szakaszok fordítását.

Dn 2,(19b-20a).20b-23
(Ekkor Dániel áldotta az ég Istenét, felelt Dániel és mondta:)

Legyen Isten neve áldott, öröktől örökké mert a bölcsesség s a hatalom az övé, és ő változtatja meg a korokat s az időket, eltávolít királyokat és fel-emel királyokat, bölcsességet ad a bölcseneknek és tudást a megértés ismerőinek. Ő nyilvánítja ki ami mély-séges és rejtett, tudja mi van a sötétben, s a világosság vele lakozik.

Dn 3,(31-32)-33
(Nebukadnecvár király minden népnek, nemzetnek és nyelvnek, kik az egész országban laknak. „Békességetek bővelkedjék! Tetszett nekem, hogy hirdessem a jeleket és csodákat, melyeket tett velem a Magasságos Isten!)

Jelei milyen nagyok, és csodái milyen hatalmasok! Királysága örök királyság, s hatalma nemzedékről nemzedékre!”

Dn 4,(31a).31b-32
(A napok végeztével én, Nebukadnecvár, szemeim az égre emeltem, s értelmem visszatért hozzám. És áldottam a Magasságost, és az örökké élőt dicsértem és magasztaltam.)

Mert hatalma örök hatalom, s királysága nemzedékről nemzedékre! S a föld minden lakója mint ki semmit sem számít, és akarata szerint tesz az ég seregével és a föld lakóival, és nincs, ki ellenálljon kezének, és mondja neki: mit tettél?

Dn 6,(26-27a).27b-28
(Akkor Dáriusz király írt minden népnek, nemzetnek és nyelvnek, akik az egész országban laknak. „Békességetek bővelkedjék! Rendeletet adtam ki, hogy akik országom fennhatósága alatt vannak, rettegjék s féljék Dániel Istenét!)

Mert ő élő Isten, s mindörökre fennmarad. És királysága nem bukik el, s hatalma végtelen. Megment és megszabadít, és jeleket s csodákat tesz az égen és a földön. Mert megmentette Dánielt az orozslánok kezéből.”

¹² Vö. COLLINS 1993: 21; HAAG 1983: 41; ALBERTZ 1988: 141.

¹³ Így már TOWNER 1969: 320 is.

Téged dicsérlek, atyám
Istene, és magasztallak,
mert bölcsességet és ha-
talmat adtál nekem,
és most tudtad velem,
amit kértünk tőled, a ki-
rály dolgát tudtukra ad-
tad.

Ami a beszélők különbségét illeti, itt elég arra rámutatnunk, hogy míg a Dán 2,20-23-ban a hálaadást Dániel mondja el, addig a másik három szövegben pogány uralkodók hálaadásával/hitvallásával van dolgunk. Ebből következően a szakaszok máshogy helyezkednek el a fejezet szövegében, hiszen a királyok imái az udvari elbeszélések morális/teológiai kadenciájának részei, míg a 2,20-23 ebbe a műfaji alegységbe nem illeszkedik bele.

2. Ami a három egymáshoz kapcsolódó szakasz tematikus egységét illeti, míg a Dn 2,20-23 fő témája Isten végtelen bölcsessége és kinyilatkoztatása, addig a három másik szakasz egy ettől különböző téma köré épül fel, s Isten mindenek feletti uralmát hirdeti. A kulcsszavak a „királyság” (מַלְכוּת) és az „uralom” (שְׁלֵטון). Ennek a gondolatnak a leginkább összefogott kifejtését a 3,33b és 4,31b *bikolonok* tartalmazzák, egymáshoz képest fordított szerkezetben:

3,33b	: וְשֵׁלֵטְנָה עִם־דָּר וְדָר:	מַלְכוּתָהּ מַלְכוּת עֵלָם
4,31b	: וּמַלְכוּתָהּ עִם־דָּר וְדָר:	דֵּי שֵׁלֵטְנָה שְׁלֵטון עֵלָם

Ugyanakkor a kulcsszavak (שְׁלֵטון és מַלְכוּת) az utolsó szakaszban is visszatérnek, (lásd 6,27bγ-δ), ezúttal nem a fentebb látott, gondosan megszerkesztett kifejezés részeként, ám ugyanazt a teológiai témát kifejtve: „királysága nem bukik el, s hatalma végtelen”.¹⁴ Ezzel szemben, a 2. fejezet költői szakaszában ez a teológiai szempont csak a v. 21a-ban kerül elő, mint láttuk, másodlagos helyzetben.

3. Mint megfigyeltük, a 2. fejezet költői kiegészítése – amellet, hogy másodlagos volta egyértelmű – jól belehelyezkedik szövegösszefüggésébe. A másik három passzus korántsem mutat ennyire harmonikus kontextualizáltságot. Leginkább talán a 3,32-33 [σ 99-100] versek azok, amelyek közvetlen szövegkörnyezetükkel rokonságot mutatnak, itt ugyanis a „jelek” és a „csodák” kifejezések (תְּמוּהָא/אֲחִיא) Istennek Nebukadneccáron végbevitt nagy tetteire utalhatnak. Ugyanakkor azonban a 6,28aβ sztikhoszban a jelek és csodák témája ismét visszatér, ami óvatosságra int értelmezésüket illetően. A kifejezések kiválasztása mögött mindenestre a teológiai szándék kiáltó, amennyiben könnyen felidézi a deuteronomiumi gondolkodás előszeretettel használt „jelek és csodák” (אֲחִיא וְתְמוּהָא) fordulátát. Ennek a deuteronomiumi fordulathoz a jelenléte azért is érdekes, mert felidézi a 2,23α₁ אֱלֹהֵי אֲבֹרְתֵי istenmegnevezésének hasonló hátterét.

¹⁴ Az uralom témájához Dániel könyve arám nyelvű részében lásd KRATZ 1991: 161-225.

5. A KÖLTŐI SZAKASZOK KELETKEZÉSE

Fentebbi vizsgálódásaink alapján – úgy véljük – világosan látható, hogy a költői szakaszok nem ugyanakkor keletkeztek, mint azok az elbeszélések, amelyekbe belehelyezkednek. Egyes daraboknak (4,31-32; 6,26-28) a jelen összefüggésben betöltött szerepe az, hogy a történetek kadenciáinak erőteljes teológiai vonatkozást adjanak, illetve (3,31-33; 4,31-32 és 6,26-28) az, hogy történetteológiai távlatba helyezték az elbeszélések egészének menetét. A három egymással rokon költői szakasz elhelyezkedéséből egyesek arra következtettek, hogy ezeknek a szerepük egy eredetileg önállóan hagyományozott Dán *4-6 keretezésére szolgálhattak volna (vö. HAAG 1983). Ennek a bizonyossága azonban kérdéses, leginkább a könyv Θ szövegének tanúsága miatt. A Θ ugyanis – emlékezzünk vissza – a 4. fejezet elejére egyáltalán nem helyez költői szakaszt, hanem ennek a fejezetnek a végére kettőt, a 6. fejezet végére pedig egyet. Tekintettel arra, hogy egészében véve a Θ egy a Π -nál ősbib *Vorlage*-t őrzött meg (vö. ALBERTZ 1988), ez a tény eleve kizárja azt, hogy e szakaszok a *4-6 egységre tekintettel komponálódtak volna meg.

Figyelemreméltó továbbá a Θ -nek a Π -ban nem szereplő költői szakaszának (Θ 4,37₅₋₇) a 2,21-gyel való rokonsága. Mint láttuk, a 2. fejezet költői szakasza kifejezetten saját jelenlegi kontextusa számára készült, s a másik három szöveg fő témáira egyáltalán nem reagál. Ennélfogva jó okunk van feltételezni, hogy e másik három szakasz kialakítása akkor kezdődött meg, amikor a 2. fejezet és a *(3).4-6. fejezetek anyaga már összekapcsolódott.

Sőt, a könyv egészének a P⁹⁶⁷-en megőrzött szövege még további pontosításra nyújt lehetőséget. Ezen a papiruszon a könyv fejezeteinek sorrendje eltérő, amennyiben a következő változatot találjuk: 1-4.7-8.5-6.9-12. Ez a sorrend kronológiai szempontból jobb a Π -ban találhatónál, ugyanakkor azonban – ahogy Johan Lust kimutatta (1993), keletkezése nem a Π javításának szándékával magyarázható, hanem attól függetlenül jött létre. Eredetétől függetlenül azonban, a P⁹⁶⁷ egy olyan recenziót őrzött meg, ahol a könyv arám és héber részei (sőt, a deuterokanonikus kiegészítések is) egyaránt szerepelnek, a költői szakaszok állapota viszont archaikus. Ebből nyilvánvalóan adódik, hogy ezek a szakaszok a Π -ban található, precíz elhelyezésüket egészen későn, a könyv végső formája kialakításának szakaszában nyerhették el.

6. IDÉZETT IRODALOM

- ALBERTZ, R., 1988: *Der Gott des Daniel. Untersuchungen zu Daniel 4-6 in der Septuagintafassung sowie zu Komposition und Theologie des aramäischen Danielbuches* (SBS 131), Stuttgart: Katolisches Bibelwerk.
- BRUCE, F.F. 1977: „The Oldest Greek Version of Daniel” in *Instruction and Interpretation* (OutS 20, szerk. A.S. van der Woude), Leiden: Brill, 22-40.
- COLLINS, J.J. 1993: *Daniel. A Commentary on the Book of Daniel* (Hermeneia), Minneapolis: Fortress Press.

- DI LELLA, A.A. 2001: „The Textual History of Septuagint-Daniel and Theodotion-Daniel” in *The Book of Daniel. Composition and Reception* (VTSup 83 / FIOTL 2, szerk. J.J. Collins és P.W. Flint), Leiden: Brill, 586-607.
- GEISSEN, A. 1968: *Der Septuaginta-Text des Buches Daniel 5-12 sowie Esther 1-2,15* (PTA 5), Bonn: Habelt.
- GOLDINGAY, J. 1989: *Daniel* (WBC 30), Dallas: Word Books.
- GRELOT, P. 1974: „La Septante de Daniel IV et son substrat sémitique” in *RB* 81: 5-23.
- HAAG, E. 1983: *Die Errettung Daniels aus der Löwengrube. Untersuchungen zum Ursprung der Biblischen Danieltradition* (SBS 110), Stuttgart: Katolisches Bibelwerk.
- HAMM, W. 1969: *Der Septuaginta-Text des Buches Daniel Kap. 1-2 nach dem Kölner Teil des Papyrus 967* (PTA 10), Bonn: Habelt.
- 1977: *Der Septuaginta-Text des Buches Daniel Kap. 3-4 nach dem Kölner Teil des Papyrus 967* (PTA 21), Bonn: Habelt.
- KRATZ, R.G. 1991: *Translatio imperii. Untersuchungen zu den aramäischen Danielerzählungen und ihrem theologiegeschichtlichen Umfeld* (WMANT 63), Neukirchen: Neukirchener Verlag.
- LUST, J. 1993: „The Septuagint Version of Daniel 4-5” in *The Book of Daniel in the Light of New Findings* (BETL 106, szerk. A.S. van der Woude), Leuven: Peeters.
- MONTGOMERY, J.A. 1927: *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Daniel* (ICC), Edinburgh: T&T Clark.
- PRINSLOO, G.T.M. 1993: „Two Poems in a Sea of Prose: The Content and Context of Daniel 2.20-23 and 6.27-28” in *JSOT* 31: 93-108.
- TOWNER, W.S. 1969: „The Poetic Passages of Daniel 1-6” in *CBQ* 31: 317-326.
- XERAVITS G. 2003: *Átalakuló hagyományok. Tanulmányok a qumránai Közösség, a korai zsidóság és a születő kereszténység irodalmából* (Coram Deo 2), Budapest: L'Harmattan.

**Poetic Passages
in the Aramaic Part of the Book of Daniel**

Géza G. Xeravits

This essay deals with the poetical passages incorporated into the prose material of the Aramaic chapters of Daniel. It is argued that these passages are definitely secondary compared to their context, but have different origin. Daniel 2,20-23 (the *Grundtext* of which is vv. 20.21b-23a) was composed directly for its actual context, and is independent compared to the other three passages. On the contrary, Daniel 3,31-33; 4,31-32 and 6,26-28 show numerous common characteristics, which allow supposing that their origin is related to each other. The Old Greek (Septuagint) version of these passages indicates that at the background of these passages we find direct influence of Dan 2,20-23 (esp. 2,21, cp. ¶ 4,37^{5.7}). This allows concluding that the passages does not belong to the originally independently circulating chapters *4-6, rather, to an original complex of chapters *2.(3).4-6. The variant attested by the papyrus 967 shows further that the actual arrangement of the poetic passages happened only at the latest stage of the formation of the III book of Daniel.

Faint, illegible text covering the majority of the page, likely bleed-through from the reverse side.